

Mire jó a múlt?

Beszélgetés Hayden White történetfilozófussal

George Santayana, a spanyol vagy amerikai filozófus azt mondta: azok, akik nem tudnak emlékezni a múltra, arra ítéltetnek, hogy megismételjék azt. Az ismétlést tegyük most félre, és beszéljünk a múltról, az emlékezésről. A múlt, az emlékezés történelem, vagy valami más?

Ez nagyon jó kérdés arra, hogy félretegyük a felejtést, és az emlékezésről tegyünk fel kérdéseket. Ma nagyon sok vita van az emlékezet és a történelem vagy történeti emlékezet kapcsolatáról. Azt hiszem, a történelem mindig az emlékezet korrekciója. Egy barátom, Amos Funkenstein, a jól ismert filozófus mindig azt mondta, hogy arra fel lehet szólítani az embereket, hogy emlékezzenek, de arra nem, hogy felejtessenek. Folyamatosan emlékezni fognak; persze meg lehet próbálni, hogy a fejüket megtöltsük újabb és újabb emlékekkel – azt hiszem, ez a média egyik funkciója. Mesterséges emlékezetet teremtenek, hiszen az emlékeket a múlt képeiként rögzítjük. Tehát szerintem a történelemnek mindig az a szándéka, hogy kijavítsa az egyéni emlékezetet, hogy újat, közösségi, a közösség által létrehozott emlékeket alkosson. És mindig meg kell kérdeznünk, vajon milyen technikákat használunk ahhoz, hogy az egyén számára új emlékeket alkossunk, abban a formában, ahogyan például a rítusok teszik azt. És az emlékek készítésének mi más a célja, mint hogy állandóan új formát adjon a tapasztalatainknak, a történeti emlékezet segítségével. Ezt a rekonstrukciós munkát nemcsak a történészek végzik, hanem tudósok, diákok, újságírók, olyan emberek, mint pél-

dául maga is, amikor ilyen beszélgetést készít. Azt hiszem, hiba volna, ha azt gondolnánk, hogy az efféle kérdések, amelyek engem foglalkoztatnak – és másokat is, akik erről írnak –, csak a hivatásos történészekre tartoznak. Mert vannak mások is, akik érintettek az emberi csoportok kollektív memóriájának létrehozásában.

Szerintem a történelem vagy a történetírás tényeken alapszik. De amikor ön tényekről beszél, e szót mindig idézőjelek között használja. Ez azt jelenti, hogy nincsenek valódi tények, vagy ez a tények más módon történő magyarázata?

Azt mondta, azt hiszi, a történelem tényeken alapszik. Egy dolog, ha valami valamin alapszik, és valamit az alapra építünk; és más dolog úgy tenni, mintha a tények adottak volnának, olyan valamik, amelyeket inkább *találunk*, mint létrehozunk. Én mindig különbséget teszek események – jelentsen ez bármit, mondjuk történet – és tények között. Az esemény nem tény, mindaddig, amíg valamilyen formában le nem írják, meg nem jelenítik. A ténnyt én mint megjelenített eseményt határozom meg. Engem az érdekel, hogy a leírásnak különböző módozatai, a tények leírásának különböző útjai vannak, más és más célokra. Számomra az az érdekes a történetírásban, hogy alternatív beszámolókat ad ugyanarról a jelenségről. De *tényszerűen* valamennyi lehet pontos. Ám ha a tényeket diskurzussá, narratívává vagy történetté alakítjuk át, manipuláljuk ezeket a tényeket. És nincsenek tiszta szabályaink arra, hogy ez miképpen tehető meg. Azt hiszem, ennek sokkal több

köze van a költői konstrukcióhoz, mint az argumentumok létrehozásához, logikus bemutatásukhoz. A történeti szövegben számomra az az érdekes, hogy tényeken alapszik, ez teszi úgymond hivatalossá, történetet ad ki. Ez a tényekről szóló beszámoló egy sztori elemeinek láncolata, és megmagyarázza, széles magyarázatát adja nem a tényeknek, hanem annak, ahogyan azokat újraírták, és így egy történet részeivé váltak.

Amikor történelemről és a múltnak a történetéről beszélünk, ez az ön kifejezésével narratíva. Vagyis ez nem az igazság. Akkor ebben az összefüggésben mi az igazság?

Nem tudom, hogy itt Magyarországon hogy van, Nyugat-Európában és az Egyesült Államokban az utóbbi negyven évben a filozófusok a történetek igazságértékéről, kognitív státusáról vitatkoznak. Vagyis az emberek nem történeteket élnek meg; a valóságban nincsenek történetek egészen addig, amíg az ember kutatást nem kezd, és így gyárt egyet. A valóságban nincs semmilyen narratíva. A narratíva az, ami a vitákban, diskurzusokban, beszélgetésekben van. A narratívát megalkotjuk. Ez történik a pszichoterápiában, amikor megalkotják az emberek élettörténetét. Hogy mi az igazságérték? Biztos vagyok benne, hogy maga azt gondolja: a művészet igazságot hoz létre. Van költői igazság például...

Igen, de azért a történelem és a művészet között nagy a különbség. Bár ön szerint nagyon kicsi a távolság közöttük.

Én azt hiszem, hogy lehetetlen történeti munkát írni anélkül, hogy *narrativizálnánk*. És ez a *narrativizáció* adja az igazi eseményeket, egy olyan formát, amelyet felismerünk, mert már találkoztunk vele az irodalomban. A mítoszokban, a népmesékben. Ez a módja annak, ahogyan a világot, a tényeket jelentéssel töltjük meg. Azt hiszem, ezt akarja csinálni a történész. Nem azt akarja megmondani, mi az igazság, hanem hogy mit jelent az igazság, mit jelentenek a tények az ember számára egy korban.

Ugyanakkor azt hiszem, hogy a humán tudományok – mint például a történelem vagy a művészet – kevésbé az igazsággal foglalkoznak, mint a valósággal. Például a Soával kapcsolatban nagy vita van akörül, hogyan lehetne a legjobban reprezentálni, például etikailag. Nem az a lényeges pont, hogy megállapítsuk: megtörtént, hiszen nagyon sok tényről tudunk róla. De nagyon sokféle módon tudjuk magyarázni, hogy az koherens le-

gyen. A túlélők azt mondják a Soáról, milyen nehéz elhíttetni az emberekkel, hogy ez valóságos volt. Nem meggyőzni őket az esemény igazságáról, hanem átadni ennek az eseménynek valamilyen tapasztalatát. Primo Levi, a koncentrációs táborok nagy írója azt mondja, számára mint túlélő számára az volt a legnehezebb, hogy elhiggye, valóban megtörtént-e az, amiről úgy tudja, hogy megtörtént. Ez nem az igazság kérdése volt. Megírja erről emlékeit. Úgy gondolja, neki mint írónak az a feladata, hogy megalkossa, újraalkossa az esemény valóságát. Azt hiszem, leginkább ez a művészet dolga. A nagy történetírói munkákban ezt magyarázza meg a művészi elem. A történeti munkákban mindig van művészi elem. És itt különbséget tennék a történeti elbeszélés és aközött, hogy valaki bemegy a levéltárba, megtudni, milyen cipőárak voltak Budapesten 1850-ben. Ezt megtudhatja, ez egy tény, és ezt lejegyezheti. A kérdés az, hogyan illeszkedik e tény egy elbeszélésbe, Budapest gazdaságtörténetébe.

Ha a történeti látásmód ennyire hajlékony a magyarázatokban, akkor mire jó a történelem? Nietzsche kifejezésével mi a történelem haszna?

Azt hiszem, a történelemnek a 19–20. századi formájában elsősorban az a haszna, hogy csoportidentitást állít föl. Egy olyan csoportnak az identitását, amelyhez a történész beszél. Ezért voltam mindig amellelt, hogy ha a történész egy történeti munkát elemezni akar, legelőször is az eredeti nyelven kell megtennie; úgy ahogyan azt írták, és nem fordításban. Mert az eredeti nyelvben keletkeztek a beszédnek a metaforái és alakzatai, az események ehhez értéket rendelnek. Érzelmileg adnak neki. Ez egy válasz arra a kérdésre, hogy mi a történelem haszna. E haszonnak az a köze a tényekhez, hogy az emberek tudni szeretnék, honnan származik a közösségük. Ez a haszna annak a történelemnek, amelyet az egyetemeken vezettek be a 19. században. Dokumentálni kellett az új nemzetállamok fejlődését. A történelem korábban a királyokhoz, az udvarokhoz, a hadtörténethez és a nemességhez kapcsolódott. A 19. században a történelemnek az volt a feladata, hogy elkészítse a nemzetek genealógiáját. Azt hiszem, a történésznek ma az a feladata, hogy meghatározza a közösségeket és fejlődésüket az időben. És hogy a *tények alapján* interpretálja e közösség múltjának jelentését. Ez a problémánk a történelemmel mint filozófiai problémával. Mi a kapcsolata valamilyen múlttal annak, amit én a jelenemként tapasztal-

lok meg? Nemzetek és közösségek változnak, és amikor változnak, úgy próbálják meg igazolni a változást, hogy megváltoztatják annak a történetét, hogy honnan származnak. Mikor Michel Foucault-tól megkérdezték, hogy a *múlt*nak a története érdekl-e, azt válaszolta: nem, engem a jelen története érdekel. Ez a funkciója. A történelem hasznos, de csak régiség. Nem hiszem, hogy túl sok kapcsolatunk van mondjuk az ókori Egyiptommal. Vannak kutatóink, akik eziránt érdeklődnek, és ez érdekes. De a történelem jelentése számunkra... Elmentem az önök történeti múzeumába, a Magyar Nemzeti Múzeumba. Ott a nemzeti múltnak egy változatát mutatják be. Lehet bírálni, hogy a tények hamisak, de az iskolások végigmentek, és ki tudja, mit láttak. És ez a múlt haszna. Valaki megírja a történetírást, a történeti gondolkodás történetét, mások megírják a múlt emlékeinek más formáját, mint a múzeum, a dokumentumfilmek, a rádiós dokumentumműsorok; mindez e rekonstrukciós kérdésbe torkollik. Még az ön kérdése is, melyet feltett nekem, hogy mi a történelem haszna; biztos vagyok benne, hogy ez is az ön különös történelmi tapasztalatából származik.

Ez azt jelenti, hogy mindenki történész vagy történetíró a maga saját változatával?

A detektív is egyfajta történész. Valaki elkövetett egy bűnt, és neki ki kell nyomoznia a tényeket, s elbeszélést kell készítenie róla. A bíró is az, a pszichiáter, a pszichológus is, őket is a múlt és a jelen közötti kapcsolat érdekli. Ők nem történészek, hiszen van egy ilyen foglalkozás, s ezeket az állam fizeti, hogy a múltat tanulmányozzák.

Az volna mindössze a különbség, hogy a történészeket ezért fizetik?

Igen, a professzionalizmus. Mert a 19. század előtt történelmet nem tanítottak az egyetemeken. Ez nem foglalkozás volt. Ez olyasmi volt, amit nyugdíjas tábornokok, visszavonult diplomaták űztek, öreg hölgyek írták meg falujuk történetét. A 19. században létrehozták a történelmet mint tudományt. Megalkották a bizonyítékok kezelésének szabályait. Tehát mindenkinek joga van ahhoz, hogy érdeklődjék a múlt iránt, és hogy írjon róla. A történészek azt állítják, hogy ezt hivatásos

felelősséggel csinálják. Ez az alapvető különbség. Azt hiszem, konfliktus van aközött, hogy mit döntenek a történészek arról, hogy mi a legitim történelem, és aközött, hogy sok ember mit akar azokból a múltból szóló beszámolókból, amelyeket olvas. Ezért írnak gyakran újságírók történeti könyveket, ők eléggé másként teszik ezt. A történelmi filmek, dokumentumfilmek mind más és más médiumok, más stílus a történelem értelmezésére. Valamennyien fognak hivatkozni valamilyen hivatásos történészre, ezzel teremtik meg tekintélyüket. De a történészek tekintélye azon alapszik, hogy emberek egy csoportja eldöntötte, hogy hasonló technikákat használ az írásban. Egy történész felismerheti egy másiknak az írását a szakmai gesztusokból, lábjegyzetektől, nyelvismeretükből stb. De ezek konvenciók, nem tudományos ismérvek, mint a laboratóriumiak. Nem kísérletiek. Minden foglalkozásnak megvannak a konvenciói. Ön rádióműsorokat készít, és gondolkom, tagja egy szakmai szövetségnek...

Igen.

Nos, akkor mi a helyzet a kalózádiókkal? Azt mondja majd valamelyikükről, hogy az nem igazi rádió? Vagy egy másik példa: az embereknek joguk van ahhoz, hogy érdeklődjenek a közvetlen, azonnali múltjuk iránt, például Magyarországon 1989-ről. Sok történész azt mondta: nem, várunk kell néhány évet, hogy történelmi távlatunk legyen. Ez nevetséges. Képesnek kell lennünk arra, hogy megírjuk a tegnapi történetét. Ennek egyik módja az, hogy a történész képes távol tartania magát a pillanatnyi politikai vitáktól. Azt hiszem, ez hiba. A 19. század nagy történészei érintettek voltak a nemzetek nagy politikai vitáiban. És azt hiszem, ez jó dolog. Ha a történelem nem a közösség egységével és identitásával foglalkozik, azzal, hogy ezt hogyan változtatták meg politikai erők, gazdasági tényezők, akkor a történészek végezhetik a dolgukat, de minek, miért is olvasná akárki? Ez történt a professzionális történetírással: annyira specializálttá vált, hogy az átlagolvasó már nem is olvas bizonyosfajta történelmet. És ha egy történész sikerkönyvet ír, azonnal gyanússá válik, hogy nem más, csak egy újságíró.